

ІНСТИТУТ ДЕФЕКТОЛОГІЇ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ШЕВЧЕНКО Марина Валентинівна

**ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ ТА УМІТЬ З РІДНОЇ МОВИ
У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ
МОВЛЕННЄВИМ НЕДОРОЗВИТКОМ**

13.00.03 - спеціальна педагогіка

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ — 1996

Дисертація є рукописом

Робота виконана в Інституті дефектології АПН України

Науковий керівник - кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
ТАРАСУН Валентина Володимирівна

Офіційні опоненти: - дійсний член АПН України,
доктор педагогічних наук, професор
ВАШУЛЕНКО Микола Самійлович

- кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
ВАВІНА Людмила Сергіївна

Провідна установа - Слов'янський державний педагогічний
інститут

Захист відбудеться "22" жовтня 1996 р. о "11"⁰⁰ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 50.28.01
в Інституті дефектології АПН України
(252001, м.Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 8)

З дисертацією можна ознайомитись у науковій частині
Інституту дефектології АПН України

Автореферат розіслано "20" вересня 1996 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є.Ф. Соболич

Є.Ф. СОБОЛИЧ

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00751622 (N)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Суспільно-економічні перетворення в Україні викликали необхідність істотного перегляду змісту роботи середньої загальноосвітньої школи, покликаної забезпечити формування і розвиток соціально зрілої, творчої особистості. Досягнення цієї мети залежить передусім від змісту освіти, до основних складових якого відноситься і формування в учнів відповідного рівня знань, умінь та навичок.

Серед предметів початкового шкільного курсу провідна роль у навчанні, вихованні і розвитку молодших школярів належить рідній мові. У процесі її вивчення у школярів формуються спеціальні мовні знання, збагачується їхній словниковий запас, виробляються навички усного і писемного мовлення, реалізуються важливі розвивальні та виховні завдання (Л. О. Варзацька, М. С. Вашуленко, М. Р. Львов, О. Я. Савченко, Н. Ф. Скрипченко, О. Н. Хорошковська та ін.).

Особливе значення має навчання молодших школярів української мови на сучасному етапі, коли, набувши статусу державної, вона покликана розширювати і поглиблювати свої функції в усіх без винятку сферах життя.

У центрі уваги процесу навчання української мови в початкових класах - пошуки шляхів оновлення системи мовної освіти молодших школярів, резервів їхнього активного навчання, виховання і розвитку.

Дослідженнями в галузі дефектології встановлено, що в масовій загальноосвітній школі значна кількість дітей з нерізко вираженим загальним мовленнєвим недорозвитком (НЗМН), як правило, входить у групу невстигаючих через те, що у логопедії відсутні розробки, спрямовані на виявлення та корекцію суттєвих

труднощів у засвоєнні програмового матеріалу цими учнями (А. С. Винокур, Р. Є. Левіна, О. І. Пенькова, Л. Ф. Спірова, В. В. Тарасун та ін.)

Аналіз теорії і практики логопедії доводить, що формування навчальної діяльності молодших школярів із НЗМН, розробка засобів підвищення якості засвоєння ними основ наук не знайшли достатньої дидактичної та методичної реалізації і потребують поглибленого дослідження.

Актуальність проблеми підвищення якості засвоєння молодшими школярами із НЗМН рідної мови як навчального предмета в умовах масової загальноосвітньої школи зумовила вибір теми дисертаційного дослідження: "Формування знань та умінь з рідної мови у молодших школярів із загальним мовленнєвим недорозвитком".

Об'єкт дослідження - навчання молодших школярів із НЗМН рідної мови в умовах масової загальноосвітньої школи.

Предметом дослідження є засоби формування знань, умінь і навичок з рідної мови у невстигаючих молодших школярів із загальним мовленнєвим недорозвитком.

Мета дослідження - підвищити ефективність засвоєння молодшими школярами із НЗМН української мови шляхом розробки та впровадження в навчальний процес комплексу інноваційних засобів корекційно-попереджувального навчання.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що запобігання парціальної неуспішності в дітей із НЗМН можливе за умови поетапного формування у них лінгвістичних здібностей, операцій вербального інтелекту та прийомів навчальної діяльності в їх єдності на логопедичних заняттях і бінарних уроках з рідної мови.

Для досягнення мети та перевірки гіпотези було визначено

такі завдання дослідження:

- проаналізувати та узагальнити ступінь розробленості проблеми формування знань, умінь та навичок з рідної мови в молодших школярів з вадами мовлення в загальній і спеціальній літературі та в практиці роботи загальноосвітньої школи;

- виявити стан знань, умінь та навичок з рідної мови в молодших школярів із НЗМН, які навчаються у масовій загальноосвітній школі;

- визначити причини парціальної неуспішності молодших школярів із НЗМН;

- теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити комплекс корекційно-попереджувальних, інноваційних засобів формування якісних знань, умінь та навичок з рідної мови в цієї категорії учнів.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові положення теорії пізнання, а саме: тісний зв'язок пізнання й практичної діяльності, принцип детермінізму; ідея формування спеціальних навчальних здібностей та прийомів навчальної роботи в їх єдності; фундаментальне положення дефектології про необхідність корекційно-попереджувальної підготовки аномальних дітей до навчання.

Етапи дослідження. Дослідження проводилось у чотири етапи впродовж 1992-1996 рр. Ним було охоплено 160 учнів із НЗМН 1-3 класів загальноосвітніх масових шкіл м. Києва (№№ 130, 37, 15) та м. Запоріжжя (СШ № 1). Для одержання порівняльних даних було визначено контрольні групи, які склали нормально розвинені однокласники, що мали добрі знання з рідної мови (60 учнів).

На першому етапі (1992-1993 рр.) обґрунтовувалася проблема, вивчались її теоретичні аспекти, проводився аналіз науково-

методичної літератури з теми та досвіду роботи логопедів і вчителів з учнями, які мали неуспішність з рідної мови. Було визначено об'єкт і предмет дослідження, його мету, сформульовано гіпотезу та основні завдання. Проаналізовано урядові і нормативні документи з питань організації та розвитку початкової ланки освіти в Україні, навчальні плани й програми, підручники, посібники, методичні рекомендації для початкової школи, розроблено програму й методику дослідження.

Протягом другого етапу (1993-1994 рр.) вивчались особливості засвоєння рідної мови молодшими школярами із НЗМН, які навчаються у масовій загальноосвітній школі.

На третьому етапі (1994-1995 рр.) досліджувались причини парціальної неуспішності молодших школярів із НЗМН.

На четвертому етапі (1995-1996 рр.) впроваджувалась у практику розроблена нами спеціальна система організації навчання молодших школярів із НЗМН та з'ясовувалась її педагогічна ефективність.

Методи дослідження. У ході дослідження застосовувались теоретичні, емпіричні та обсерваційні методи: аналіз літератури вітчизняних і зарубіжних авторів із загальної та спеціальної психології й педагогіки; педагогічне спостереження, аналіз практичних робіт учнів, вчення та узагальнення педагогічного досвіду вчителів-логопедів та класоводів, а також власного досвіду логопедичної роботи, педагогічний експеримент (констатуючий та формуючий); окремі обчислення: коефіцієнта рівня засвоєння знань, коефіцієнта розвитку інтелекту.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в дефектологічній науці визначені типи парціальної неуспішності учнів з вадами мовлення, які навчаються в масових класах молод-

шої школи, та основні причини, що призводять до неї; розроблено оригінальний комплекс інноваційних засобів запобігання і подолання парціальної неуспішності з рідної мови у дітей із НЗМН.

Теоретичне значення. Матеріали дослідження суттєво доповнюють відомі в логопедії дані про особливості мовленнєвого розвитку молодших школярів, обґрунтовують необхідність і результативність спеціальної організації їх навчальної діяльності з корекційно-попереджувальною метою та дидактико-методичні чинники підвищення ефективності навчання дітей рідної мови.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що запропоновані в дисертації методики можуть застосовуватися логопедами та вчителями загальноосвітніх масових і спеціальних шкіл для діагностики рівнів засвоєння знань, умінь та навичок з рідної мови молодшими школярами з вадами мовлення; для з'ясування причин труднощів, виявлених у засвоєнні ними програмового матеріалу; для впровадження в навчальний процес спеціальної системи організації навчання цих дітей рідної мови на логопункті та бінарних уроках, що дозволить попередити й усунути їхню парціальну неуспішність. Одержані дані можуть бути використані у комплектуванні класів підвищеної індивідуальної уваги та класів мовленнєвого розвитку в умовах диференційованого навчання в масовій загальноосвітній школі.

Матеріали дослідження використовувались і можуть бути використані для читання лекцій з методики викладання рідної мови, на курсах перепідготовки педагогів-дефектологів, у процесі засвоєння студентами педвузів технології проведення інтегрованих уроків у курсі "Педагогічна майстерність".

Вірогідність результатів дослідження забезпечується науково-методологічною обґрунтованістю вихідних положень, сукуп-

ністю взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних меті і завданням роботи; критичним аналізом стану проблеми в педагогічній теорії і практиці та врахуванням висновків з нього на всіх етапах дослідження; репрезентативністю вибірки, повнотою та статистичною значущістю емпіричного матеріалу.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювались у школах, які утворюють базу дослідно-експериментальної роботи, а також у виступах на науково-практичних конференціях НДІ педагогіки України (1992-93 рр.), всеукраїнських науково-практичних конференціях: з проблем роботи нових типів шкіл (Київ, 1994 р.), "Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин" (Київ, 1994 р.), "Діалог культур і духовний розвиток людини" (Київ, 1995 р.); міжнародній науково-практичній конференції "Ментальність, духовність, саморозвиток особистості" (Київ-Луцьк, 1994 р.).

За результатами проведеного дослідження опубліковано дві методичні рекомендації, чотири статті та вісім тез, в яких розкрито основний зміст дисертації.

Положення, що виносяться на захист:

- спеціальне педагогічне вивчення якості оволодіння рідною мовою як навчальним предметом дає можливість визначити рівні засвоєння та тип неуспішності, що дозволяє встановити стартову відповідність між рівнем складності навчального матеріалу і можливостями учнів у його засвоєнні;

- у переважної більшості молодших школярів з вадами мовлення парціальна неуспішність з мови зумовлена, з одного боку, недостатнім рівнем сформованості лінгвістичних здібностей та деяких операцій вербального інтелекту, а з іншого - недосконалою системою організації їх навчання в умовах масової школи;

- спеціальна система організації навчальної діяльності молодших школярів із НЗМН створює дидактичні умови для попередження і подолання парціальної неуспішності з рідної мови та забезпечує підвищення рівня засвоєння ними знань, умінь та навичок з даного навчального предмета.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох глав, висновків, літературних джерел (212 назв), 6-ти додатків. У тексті роботи є 31 таблиця, 5 діаграм, 1 графік.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано вибір та актуальність теми дослідження, об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання, визначено методи дослідження, основні етапи, розкрито наукову новизну, практичне і теоретичне значення роботи, викладено основні положення, які виносяться на захист.

У першій главі - "Формування знань та умінь з рідної мови у молодших школярів з вадами мовлення як наукова проблема" виділено теоретичні положення наукового пошуку, здійснено аналіз висвітлення проблеми як у загальній психолого-педагогічній, методичній, так і в спеціальній літературі. Встановлено, що рівень засвоєння учнями рідної мови як навчального предмета визначається збереженістю та функціональною зрілістю аналізаторів, станом усного мовлення, загальних розумових здібностей, мотивами навчання, практичними навичками та ін. (Д.Б. Богоявленський, Л. О. Вашуленко, С. Ф. Жуйков, Н. А. Менчинська, О. Я. Савченко). Дидактами та психологами активно досліджується проблема якісного засвоєння знань, умінь та навичок як однієї з цілей навчання діяльності дитини (Ю. К. Бабанський, О. Н. Леонтьєв, І. Я. Лернер, М. Н. Скаткін та ін.), підготовки

дітей до засвоєння нових знань (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, Л. В. Занков, С. Л. Рубінштейн, Н. Ф. Талізїна та ін.). Виконано фундаментальні дослідження, спрямовані на вивчення проблеми неуспішності: розкрито індивідуальні особливості учнів, які мають труднощі у засвоєнні знань (Б. Г. Ананьєв, З. І. Калмикова, Н. О. Менчинська, О. І. Пенькова та ін.); виявлено специфіку діяльності у невстигаючих учнів у процесі навчання (О. О. Брудний, В. І. Помагайба та ін.); досліджено ті недоліки в роботі вчителя, які відбиваються на успішності учнів (М. Н. Скаткін, М. Г. Смирнов та ін.).

Досягнуто значних успіхів у розробці багатьох напрямків з проблеми загального недорозвитку мовлення. Це дало можливість виявити характерні особливості даної мовленнєвої вади, проаналізувати структуру і природу цього порушення, висунути ряд критеріїв і провести на їх основі диференціацію аномалій розвитку мовлення, обґрунтувати наукові основи шкільного та дошкільного впливу на дітей з різними формами мовленнєвого недорозвитку (А. С. Винокур, Р. Е. Левїна, Г. А. Нікашина, Є. Ф. Соботович, Л. Ф. Спірова, Н. Н. Траугот, Т. Б. Філічева, А. В. Ястребова та ін.).

Однак у спеціальній літературі немає достатніх даних про рівень засвоєння знань, умінь та навичок учнів із загальним мовленнєвим недорозвитком, що навчаються у масовій школі, про причини труднощів у засвоєнні української мови, про те, як необхідно будувати процес навчання даної категорії дітей з тим, щоб максимально реалізувати дидактичні та корекційні можливості цього навчального предмета. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне здійснити комплексне дослідження, що включає вивчення стану засвоєння української мови молодшими школярами із

НЗМН, причин їх неуспішності, і на цій основі розробку шляхів корекційно спрямованого навчання в умовах масової загально-освітньої школи. Зазначені питання і окреслили конкретні етапи дисертаційного дослідження.

У другій главі - "Стан знань, умінь та навичок з рідної мови в молодших школярів із НЗМН " викладено результати констатуючої частини дослідження.

З метою вивчення особливостей засвоєння даною категорією школярів рідної мови як навчального предмета нами було розроблено комплекс діагностичних завдань з використанням кількох підходів: якісного, рівневого, поелементного та загально-елементного (В. П. Беспалько, В. Ф. Паламарчук та ін.). Вказані традиційні й сучасні методики застосовувались як автономно, так і з інтегральних позицій.

Якісний аналіз ґрунтувався на дев'яти видах диктантів та усному опитуванні учнів з тих програмових тем, що підлягали засвоєнню.

Сучасні методи виявлення стану знань і умінь передбачали використання двох підходів: рівневого та поелементного. З цією метою, на основі концепції рівнів засвоєння, було застосовано модель опанування учнями з вадами мовлення знань та умінь як результату. Ця модель у педагогічному плані характеризує насамперед різні ступені прояву самостійності учнів при виконанні ними запропонованих завдань. Відповідно до неї розроблено чотири серії перевірних завдань, систематизованих з урахуванням того, який вид діяльності переважав при їх виконанні: пасивно-репродуктивний, репродуктивний, репродуктивно-продуктивний чи творчий. Зміст навчальних тем, відібраних для перевірки, розчленовувався на найменші, закінчені за змістом елементи, що

оцінювались умовними одиницями з урахуванням їх значущості щодо інших елементів змісту цього ж завдання. Поелементний контроль стану засвоєння навчального матеріалу здійснювався шляхом порівняння результату виконання кожної істотної операції завдання з розробленим нами еталоном відповіді. Поряд з цим використовувались матеріали експертних оцінок.

Проведений аналіз всіх одержаних експериментальних матеріалів дозволив розподілити молодших школярів з вадами мовлення на дві групи: I групу склали учні, в яких знання, уміння й навички сформовані на відповідному рівні; до II групи було віднесено школярів, які не засвоїли програмовий матеріал з мови як навчального предмета.

Як I, так і II група учнів виявились неоднорідними за станом засвоєння програмового матеріалу. Нами встановлено, що до I групи ввійшли діти із НЗМН, які засвоїли програмовий матеріал з рідної мови. Відповідно до того, із завданнями якого рівня (I-V) учні I групи справлялись успішно, вони були поділені на чотири підгрупи. Першу підгрупу (32,6 %) склали учні, які виконали завдання на розпізнання раніше вивченого матеріалу на основі зовнішніх ознак, сприйнятих ними. В їх виконанні переважав пасивно-репродуктивний тип розумової діяльності. Другу підгрупу (34 %) склали діти, що виконали завдання, які вимагали дослівного відтворення засвоєного матеріалу й застосування знань за зразком у різних видах практичних робіт. Ці завдання вимагали здійснення дітьми репродуктивного типу розумової діяльності. До третьої підгрупи (20,4 %) ввійшли школярі, які виконали завдання, у вирішенні яких переважав репродуктивно-продуктивний тип розумової діяльності. Цей вид завдань вимагав відтворення і трансформації навчального матеріалу та застосування його в змінених

навчальних ситуаціях, а також перенесення засвоєних способів виконання на аналогічні завдання. Четверту підгрупу (13 %) склали учні, які виконували завдання в нових ситуаціях, що передбачали самостійне знаходження способів їх виконання. У результаті цього учні одержували нову інформацію, тобто їх діяльність набувала творчого характеру.

До II групи було віднесено учнів, які мали загальну (59 %) або парціальну (41 %) неуспішність з мови (25 %) чи з математики (16 %). До неї увійшли невстигаючі учні (із загальним та парціальним типами неуспішності), які навіть за умов корекційно-розвивальної роботи в школі не засвоювали необхідний обсяг програмових знань.

Застосування поелементного аналізу засвоєння знань, умінь та навичок з рідної мови дало змогу встановити неоднорідність описаних рівнів і виділити додаткові підгрупи, характеристика яких представлена в дисертації.

Використання розробленого комплексу перевірних завдань дозволило одержати достовірні дані про стан знань, умінь та навичок учнів із НЗМН, які навчаються в загальноосвітніх школах.

Проведений нами порівняльний аналіз рівнів сформованості знань і рівнів мовленнєвого недорозвитку не виявив прямої залежності стану засвоєння навчального матеріалу з рідної мови від складності мовленнєвої вади. Так, діти, які знаходилися на виході із НЗМН (IV рівень), утворювали групу невстигаючих учнів і, навпаки, маючи важкий ступінь недорозвитку мовлення, успішно виконували завдання II і III рівнів.

У процесі проведення констатуючого експерименту було встановлено, що розроблена нами методика може використовуватись не тільки як діагностична, а й як навчальна для організації

диференційованого та індивідуального навчання учнів із НЗМН на уроках з рідної мови і логопедичних заняттях.

У третій главі - "Причини парціальної неуспішності молодших школярів із НЗМН" - було доведено, що труднощі в оволодінні рідною мовою у них викликані недостатнім рівнем розвитку навчальних лінгвістичних здібностей. Поряд з цим для нас було важливим визначити рівень інтелектуального розвитку цієї категорії дітей, оскільки за "Міжнародною класифікацією захворювань ВООЗ 9-го перегляду" учні з неуспішністю відносяться до групи дітей з пограничною розумовою відсталістю. У зв'язку з цим неуспішність з мови учнів ми пов'язуємо також з недостатнім рівнем сформованості у них вербального інтелекту. Тому цей етап дослідження включив вивчення: стану сформованості навчальних лінгвістичних здібностей (за модифікованою методикою В. В. Тарасун) і рівнів розвитку інтелекту (тест Д. Векслера та додаткові методики).

Теоретичний аналіз та узагальнення результатів досліджень з проблем здібностей, інтелектуального розвитку, парціальної неуспішності свідчать, що зазначені питання посилено вивчались у загальній психологічній, лінгвістичній, психолінгвістичній літературі, але є недостатньо вивченими у спеціальній педагогіці та психології. Під спеціальними здібностями до мови розуміють комплекс індивідуально-психологічних властивостей дитини, від яких при наявності і відносній рівності інших необхідних умов (висхідного мінімуму знань, позитивного ставлення до навчання і т. ін.) залежать легкість та швидкість засвоєння матеріалу з рідної мови (Ю. А. Веденяпін, М⁴ . Кабардов, Дж. Керол, В. А. Крутецький, Б. М. Теплов та ін.).

Результати проведеного нами дослідження, спрямованого на

вивчення причин парціальної неуспішності з рідної мови, свідчать про те, що її провідною детермінантою є недостатній рівень сформованості у даної категорії дітей навчальних лінгвістичних здібностей. У дисертації дається детальний аналіз виявлених чотирьох рівнів сформованості навчальних лінгвістичних здібностей.

Аналіз матеріалів дослідження, спрямований на вивчення якісних рівнів загальних інтелектуальних показників, дає підставу для ствердження того, що більшість молодших школярів із НЗМН експериментальної групи мають розумову норму або нижню межу оцінюваного підвищеного інтелектуального рівня. Подальше вивчення експериментальних матеріалів, спрямованих на зіставлення показників невербального та вербального інтелекту, свідчить, що в деяких випадках неуспішність може пов'язуватись з недостатньою сформованістю окремих операцій вербального інтелекту (понятійне мислення, вербальний обсяг, аналіз співвідношень, асоціювання та організація індивідуального досвіду, короткотривала і довготривала пам'ять). Поряд з цим, дослідженням встановлено, що у незначній кількості молодших школярів із НЗМН, які навчаються у загальноосвітній школі, неуспішність з мови викликана зниженим (III-IV) рівнем їхнього інтелектуального розвитку. У роботі наводиться детальна характеристика чотирьох груп школярів, що мають різні рівні інтелектуального розвитку.

Аналіз та узагальнення всіх експериментальних матеріалів проведеного нами комплексного вивчення причин парціальної неуспішності в учнів із НЗМН дозволили виявити психолого-педагогічну симптоматику їхніх типових недоліків у формуванні навчальних лінгвістичних здібностей та в інтелектуальному розвитку. Диференційований аналіз одержаних даних сприяв виділенню чотирьох основних типів парціальної неуспішності і

відповідно до цього дав можливість визначити чотири групи дітей за спільністю проявів неуспішності з переліком конкретних причин, що лежать в їх основі.

П е р ш и й тип - учні (7 %) з високим рівнем розвитку лінгвістичних (98 - 119 балів) та розумових здібностей ($K_i = 115-120$ балів). Школярі першого типу відзначалися самостійністю у вирішенні завдань, переносили засвоєний спосіб виконання на розв'язання нових завдань у змінених ситуаціях. Неуспішність дітей цієї групи викликана, як правило, порушеннями зорового сприйняття, аналізу, синтезу та оптико-просторових уявлень; в окремих випадках виявлено недоліки слухової образності. Водночас зафіксовано вади короткотривалої пам'яті.

Д р у г и й тип - діти (68 %) з середнім рівнем розвитку навчальних лінгвістичних здібностей (73 - 97 балів) та розумовою нормою ($K_i = 91-110$ балів). Учні в основному самостійно виконували запропоновані завдання, але потребували постійної уваги та контролю з боку педагога, ефективно використовуючи при цьому запропоновану їм допомогу. Їхня неуспішність зумовлена недоліками короткотривалої та довготривалої пам'яті, нестійкістю уваги, недостатнім рівнем розвитку процесу аналізу співвідношень, недорозвитком таких навчальних лінгвістичних здібностей, як кодування та декодування, розрізнення та вибір фонем. У зв'язку з тим, що ця група дітей виявилась найбільш чисельною, нами був проведений подальший аналіз одержаних даних, в результаті якого, відповідно до встановлених співвідношень одержаних показників сформованості лінгвістичних здібностей та інтелекту, визначено підтипи цього типу неуспішності.

Т р е т і й тип - школярі (21 %) з низьким рівнем розвитку лінгвістичних здібностей (48 - 72 балів) та зниженими розумовими

здібностями (Кі = 71-90 балів). Учні цієї групи виявились неспроможними виконати завдання, що вимагали таких загальних розумових дій, як аналіз, порівняння, виділення головного. Їм необхідна була цілеспрямована й поглиблена допомога в процесі виконання запропонованих завдань. Як свідчать результати експерименту, причиною їхньої неуспішності з рідної мови є недостатня сформованість смислового сприймання мовлення, обсягу вербальної оперативної пам'яті, імовірного прогнозування, звуко-буквеного кодування та декодування, фонематичних уявлень. Інтелектуальний рівень цих дітей характеризувався недорозвитком вербальних розумових функцій: довготривалої пам'яті; організації індивідуального досвіду та знань; оволодіння вербальними поняттями та словником.

Ч е т в е р т и й тип - учні (4 %) з дуже низьким рівнем розвитку лінгвістичних здібностей (25 - 47 балів) та різними ступенями інтелектуальних порушень(Кі = 30-70 балів).

Діти цієї групи виконували тестові завдання тільки під керівництвом учителя, однак така педагогічна дозована допомога використовувалась учнями неефективно. Їхня стійка неуспішність з мови викликана несформованістю логічних операцій. Зокрема, на дуже низькому рівні розвитку знаходяться такі вербальні розумові здібності, як мовленнєві, оволодіння вербальними поняттями, довготривала пам'ять, асоціювання та організація довготривалого досвіду й знань, аналіз співвідношень. У цих школярів виявлено характерні грубі порушення таких лінгвістичних здібностей, як смислове сприйняття мовлення, звуко-буквене кодування та декодування, обсяг вербальної оперативної пам'яті, імовірне прогнозування, зв'язне мовлення та в деяких випадках фонематичні процеси і фонематичні уявлення.

Таким чином, внаслідок проведеного дослідження встановлено, що на певному рівні компенсації мовленнєвої патології причиною парціальної неуспішності з мови у переважній більшості учнів із НЗМН є недостатня сформованість у них навчальних лінгвістичних здібностей та деяких операцій вербального інтелекту.

У четвертій главі - "Особливості формування знань та умінь з рідної мови у молодших школярів із НЗМН" розкриваються основні підходи, зміст та результати формуючого експерименту.

Аналіз та узагальнення вітчизняних і зарубіжних джерел з проблеми дослідження, вивчення існуючої практики навчально-корекційної роботи з учнями із НЗМН та результати власного дослідження створили необхідну базу для розробки експериментальної методики, в основу якої покладено комплекс інноваційно-корекційних засобів навчання рідної мови.

Експериментальну групу дітей на цьому етапі дослідження утворили молодші школярі із НЗМН, у яких було встановлено II тип парціальної неуспішності з рідної мови. Контрольну групу склали нормально розвинуті однокласники, які успішно засвоювали навчальний матеріал.

Для досягнення поставленої мети ми передбачили, що продуктивне подолання парціальної неуспішності в експериментальній групі учнів забезпечується поетапним введенням у навчальний процес комплексу інноваційно-корекційних засобів. Його впровадження передбачало такі етапи: логопропедевтичний (I етап) - вироблення в учнів готовності до вивчення нового навчального матеріалу, зокрема, розвиток тих навчальних лінгвістичних здібностей та операцій вербального інтелекту, які є необхідними для подальшого якісного засвоєння учнями конкретного програмового матеріалу; логопедагогічний (II етап) - поєднання спіль-

них зусиль педагогів (логопеда та класовода) для забезпечення формування знань та прийомів навчальної роботи в їх єдності безпосередньо в рамках урочної системи (бінарні уроки).

Для експериментальної роботи нами був обраний розділ "Слово як частина мови", оскільки для його вивчення об'єктивно необхідний достатній розвиток у школярів навчальних лінгвістичних здібностей та операцій вербального інтелекту.

На першому, логопропедевтичному, етапі експериментального навчання було використано спеціально розроблений зміст логопедичних занять, спрямований на розвиток у школярів із НЗМН комплексу таких лінгвістичних й інтелектуальних здібностей, які забезпечили високий рівень їх готовності до засвоєння експериментальної теми на II етапі формуючого експерименту - бінарних уроках.

На бінарних уроках (II-ому етапі) вивчення дослідної теми здійснювався розвиток здібностей до морфологічних, синтаксичних, лексичних узагальнень і класифікацій та прийомів навчальної діяльності в їх єдності.

Головною метою роботи вчителя-логопеда на бінарному уроці є надання індивідуальної та диференційованої допомоги невстигаючим з рідної мови молодшим школярам із НЗМН безпосередньо під час вивчення програмового навчального матеріалу і, отже, здійснення своєчасного запобігання та подолання їхньої стійкої неуспішності.

У розробці змісту формуючого експерименту ми керувались також положенням загальної педагогіки про те, що для активізації самостійної роботи необхідно приділяти увагу як опануванню школярами знань, так і засвоєнню ними різних способів розумової діяльності. Завдання формування способів розумової діяльності ми

розглядаємо як засіб оволодіння учнями прийомами навчальної роботи. Об'єктивне вираження цих прийомів було подано у вигляді різнорівневих завдань та планів з окресленням конкретного складу операцій для визначення граматичного поняття, що формувалось.

Наслідки експериментального пошуку нової форми організації навчання засвідчили перспективність і результативність застосування у навчальному процесі з дітьми, що мають НЗМН, такого різновиду інтегрованого уроку, як бінарний.

Результати формуючого експерименту підтвердили високу результативність розробленого комплексу інноваційно-корекційних засобів, спрямованих на формування якісних знань, умінь та навичок з рідної мови. Виявлено, що молодші школярі, які були охоплені експериментальним навчанням, оволоділи знаннями, вміннями й навичками з визначених тем, що підтверджується якісними змінами в рівні їх засвоєння.

У результаті навчального експерименту встановлено, що формування у молодших школярів із НЗМН знань та прийомів навчальної роботи в їх єдності є одним з ефективних шляхів усунення у них неуспішності з рідної мови. Засвоєння невстигаючими учнями експериментальної групи дослідної теми на I, II і III рівнях ми можемо розглядати як підсумок спеціально організованого навчання, яке забезпечило спрямованість роботи логопеда та класовода на розвиток у даної категорії учнів навчальних лінгвістичних здібностей, операцій вербального інтелекту, формування прийомів навчальної роботи в їх єдності. Більш високий рівень виконання пред'явлених завдань школярами контрольної групи (у порівнянні з учнями експериментальної групи) є наслідком того, що до цієї групи ввійшли учні, які добре встигають з основ наук.

Як свідчать результати дослідження, 81 % учнів експериментальної групи оволоділи різними типами репродуктивної розумової діяльності і програмовим матеріалом на I - ому, II - ому, а невелика кількість дітей (7 %) - на III - ому рівні засвоєння знань.

Поряд з цим, як свідчать аналіз та узагальнення одержаних результатів, засвоєння знань та прийомів навчальної роботи в їх єдності зумовили позитивні зміни з таких показників розумової діяльності учнів, як самостійність, активність пізнавальних інтересів. Виробилось уміння самостійно працювати з диференційованими та алгоритмічними картками, тобто виконувати складні розумові операції.

Отже, в результаті проведеного експерименту встановлено, що продуктивне вирішення проблеми попередження та усунення неуспішності з рідної мови у дітей з НЗМН, які мають недостатній рівень сформованості навчальних лінгвістичних здібностей та деяких операцій вербального інтелекту, можна забезпечити послідовним введенням у навчальний процес дидактичної системи, що включає такі компоненти: 1) розвиток лінгвістичних здібностей та вербального інтелекту на логопедичних заняттях (логопедичний етап); 2) формування знань, умінь, навичок та прийомів навчальної роботи на бінарних уроках (логопедагогічний етап).

Експериментальне навчання не передбачало додаткової до розробленої нами програми роботи з розвитку усного мовлення дітей з НЗМН. Однак школярі експериментальної групи під кінець дослідного навчання успішно оформляли різного роду самостійні висловлювання: розповіді, монологічні виступи, бесіди, діалоги, перекази і т. ін.

Аналіз теоретичних та експериментальних результатів нашо-

го дослідження дозволяє зробити такі **висновки**:

1. Спеціальне вивчення стану оволодіння програмовим матеріалом з рідної мови молодшими школярами із НЗМН дає підстави для розподілу їх на групи: I група - учні, в яких сформовані знання, вміння та навички на I, II, III, IV рівнях; II група - школярі з парціальною неуспішністю з мови.

2. Вивчення причин парціальної неуспішності з української мови в молодших школярів із НЗМН дозволяє стверджувати, що провідною причиною відставання з цього предмета є недостатній рівень сформованості у них навчальних лінгвістичних здібностей. Поряд з цим детермінантою парціальної неуспішності у цих дітей є певна недосконалість системи організації навчання в масовій загальноосвітній школі.

3. Спеціальна організація навчальної діяльності цих учнів дозволяє здійснювати значно ефективнішу роботу, спрямовану на запобігання і подолання їх парціальної неуспішності. З цією метою та з метою якісного формування знань і вмінь з рідної мови передбачається поетапне застосування комплексу корекційно-попереджувальних інноваційних засобів:

а/ на логопропедевтичному етапі (логопедичні заняття) забезпечується формування готовності молодших школярів із НЗМН до засвоєння нової теми, що досягається шляхом розвитку відповідних лінгвістичних здібностей та операцій вербального інтелекту;

б/ на логопедагогічному етапі (бінарні уроки) сумісними зусиллями логопеда та вчителя-класовода у школярів формуються граматичні знання, уміння та навички і прийоми навчальної роботи в їх єдності.

Введення в педагогічний процес комплексу корекційно-

попере джувальних інноваційних засобів навчання молодших школярів з вадами мовлення забезпечує формування у них різних видів репродуктивної і продуктивної діяльності, що є необхідною умовою усунення парціальної неспішності.

Висока результативність експериментального навчання свідчить про ефективність запропонованої методики, її загальнорозвивальну та корекційну продуктивність.

Проблема формування знань та умінь з рідної мови у молодших школярів із НЗМН, звичайно, не вичерпується питаннями, розглянутими в дисертаційному дослідженні. До важливих аспектів цієї проблеми, які вимагають подальшого дослідження, необхідно, на нашу думку, віднести:

- вивчення динаміки успішності засвоєння рідної мови учнями з вадами мовлення після спеціальної підготовки;
- дослідження неспішності молодших школярів з інших предметів;
- розробка оригінальних методик спеціальної підготовки невстигаючих учнів до вивчення основ наук;
- подальше удосконалення методики проведення бінарних уроків та вивчення доцільності їх використання з різною корекційно-навчальною метою та ін.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Речевое недоразвитие младших школьников и пути его устранения (система упражнений и заданий) // Русский язык и литература в средних учебных заведениях Украины. - 1992. - № 3-4. - С. 58-60. (У співавторстві).

2. Развитие понимания речи у младших школьников с речевым недоразвитием // Методические рекомендации. - К.: РУМК,

1992. - 124 С. (У співавторстві).

3. Діагностичний комплекс завдань під час вивчення граматики та орфографії // Початкова школа. - 1994. - № 12. - С. 14-20. (У співавторстві).

4. Комплекс навчальних завдань з граматики та орфографії: Навчальне видання. - К.: ІСДО, 1994. - 128 С. (У співавторстві).

5. Подолання спеціальної неуспішності з мови як засіб розвитку навчально-пізнавальних можливостей молодших школярів з вадами мовлення // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - Луцьк, 1994. Ч. II. - С. 440 - 442.

6. Діагностика й розвиток лінгвістичних навчальних здібностей як основа гуманітарної освіти // Всеукраїнська науково-практична конференція з проблем роботи середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів нового типу. - Київ, 1994. Випуск 1. - С. 272-274.

7. Особливості засвоєння знань та умінь школярами з вадами мовлення // Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. - Київ, 1994. - С. 281-284. (У співавторстві).

8. Нова технологія організації навчальної діяльності учнів з вадами мовлення // Психолого-педагогічні умови підвищення результативності учіння школярів з психічними вадами. Матеріали науково-звітної конференції. - Київ, 1995. - С. 135-140.

9. Гра як діалогічний спосіб організації логопедичних занять у спеціальній школі // Діалог культур і духовний розвиток людини. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. - Київ, 1995. - С. 36-38. (У співавторстві).

10. Причини парціальної неуспішності в молодших школярів

із нерізко вираженим загальним мовленнєвим недорозвитком // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції з психології. - Київ, 1996. - С. 69-71.

Shevchenko M.V. Knowledge and skills forming in mother tongue of primary schoolchildren with general speech under development.

Manuscript of the thesis for a scientific degree of a Candidat of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.03 - special pedagogics. Institute of Defectology of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 1996.

The state of knowledge and skills forming in mother tongue (Ukrainian) of primary schoolchildren with a feebly marked general speech under-development has been analyzed in this thesis.

The author substantiated theoretically and proved practically the dependens of knowledge and skills forming quality for this category of children from the level of a definite linguistic abilities development and some verbal intellect operations, but not from the speech defect.

In order to prevent and overcome a partial poor progress in language a special complex of correctional and innovative means, based on a teacher and a speech therapist team-work, was worked out and approved by stage. A specific character and technology of conducting a binary lesson was defined also.

Шевченко М.В. Формирование знаний и умений по родному языку у младших школьников с общим недоразвитием речи.

Диссертация (рукопись) на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 - специальная педагогика. Институт дефектологии АПН Украины, Киев, 1996.

В диссертации проанализировано состояние проблемы фор-

мирования знаний и умений по украинскому языку у младших школьников с нерезко выраженным общим недоразвитием речи.

Теоретически обоснована и практически доказана зависимость качества сформированности уровня знаний и умений у данной категории детей от уровня развития учебных лингвистических способностей и некоторых операций вербального интеллекта.

Для предупреждения и преодоления парциальной неуспеваемости по языку разработан специальный поэтапный комплекс инновационных, коррекционно-предупредительных средств, основанный на совместной работе учителя и логопеда. Определена специфика и разработана технология проведения бинарного урока.

Ключові слова: модель засвоєння, рівні сформованості, навчальні лінгвістичні здібності, вербальний інтелект, парціальна неуспішність, корекційно-попереджувальне навчання, логопедичні заняття, бінарний урок, диференціація, індивідуалізація, комплекс, інноваційні засоби, інтеграція.

Ав 35.615

Зам. 10. Підписано до друку 16. 09. 96. Формат 60x88/16.
Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 1,0. Наклад 100. Безшлатно.

Вид-во " Україна-Віта".